

A napszámtól a bér munkáig: a mezőgazdasági idénymunka változó formái egy kelet-magyarországi példán keresztül

Kivonat

Tanulmányomban egy kelet-magyarországi településen végzett közösségkutatás eredményein keresztül kívánom bemutatni, hogy a mezőgazdasági idénymunka különböző formái milyen integrációs szereppel bírhatnak egy lokális társadalom esetében. Írásomban arra keresem a választ, hogy a különböző mezőgazdasági üzemszervezetek és a hozzájuk kapcsolódó napszámos-gazda kapcsolatok hogyan befolyásolják a helyi társadalom strukturális és etnikai tagozódását, illetve milyen integrációs mintákat kínálnak a helyi társadalom tagjai számára. Tanulmányom célja, hogy a mezőgazdaságban és a vidéki terekben végbemenő strukturális változásokat egy konkrét esettanulmányon keresztül vizsgáljam és megértem, hogy miként befolyásolják egy lokális rétegződését és etnikai viszonyait.

Kulcsszavak: napszámos munka, etnicitás, vidéki szegénység, földkoncentráció

Abstract. From Day-Labour to Wage-Labour: Varieties of Agricultural Part Time Labour. A Case Study from Eastern Hungary

Through a community study carried out in a settlement in Eastern Hungary, my study aims to present the integrating role of various agricultural part-time works in local societies. This paper explores the way in which different agricultural factory forms and employer-employee relationships influence the structural and ethnical layering in local societies, as well as the forms of integration they offer to members of local societies. My case study aims to shed light on the way ongoing macro-social processes shape Hungarian rural areas and, in particular, on the way they transform social and ethnical relations in local societies.

Keywords: agricultural day labour, ethnicity, rural poverty, land concentration

I. BEVEZETÉS

Tanulmányomban¹ egy kelet-magyarországi település mezőgazdasági idénymunkaformáinak változásait vizsgálom. Írásom célja, hogy egy lokális szintű etnográfiai vizsgálaton keresztül rekonstruáljam azokat a strukturális változásokat, melyek közvetlenül hatnak a mezőgazdasági üzemek munkaszervezési formáinak változására és ezen keresztül a mezőgazdasági idénymunkások mindennapi életére. A tanulmány első harmada rövid áttekintést kíván nyújtani a kuta-

¹ Az itt bemutatott esettanulmányból közölt korábbi cikk a Virág Tünde szerkesztésében megjelent *Törésvonalak: szegénység és etnicitás vidéki terekben* című kötetben olvasható (Vigvári 2015).

tási terep legfontosabb sajátosságairól és szereplőiről, különös tekintettel arról a családról, amelynek szemszögéből a napszámokapcsolatok változását vizsgálom kutatási terepem esetében. Tanulmányom második harmadában a magyarországi agrárátalakulás kontextusát és a mezőgazdasági alkalmi munka sajátosságait vizsgálom. Végezetül pedig a terepen jelen lévő napszámformák bemutatása után a napszámformák változásának helyi társadalomra gyakorolt következményeit elemzem.

1.1. Módszertani megjegyzések

Kutatásom² terepmunkán³ alapszik, mely során nem klasszikus mintavételi eljárások szerint választottam ki adatközlőimet, hanem az általam kiválasztott tér holisztikus tanulmányozására törekedtem. A terepmunka esetemben egyfelől azt jelentette, hogy a magától értetődő társadalmi rutinokat, informális tudásokat és gyakorlatokat a részt vevő megfigyelés segítségével kívántam elsajátítani. A szituációkba ágyazott tudással sokkal inkább részese tudtam lenni olyan gyakorlatoknak, amelyeket elmesélés alapján szinte lehetetlenség átadni (Feischmidt 2007: 226). Így került sor arra, hogy a pusztaiakkal napszámba mentem, vagy éppen a tanyagondnokot kísértem el ebédosztás közben megszokott napi körútjára. Ezen alkalmak alatt olyan tudásokat sajátíthattam el, melyek segítettek megérteni az általam vizsgált közösség működését. A napszám szerveződését, a munkafolyamat jellegét és a közösségre gyakorolt hatását ugyanis csakis ilyen szituatív helyzetben tudtam megérteni. Kutatásom így mindvégig a közösség tanulmány zsánerének jegyében telt, hisz kutatott közösségem életében jelentős időt töltöttem, amely során tapasztalatokat és ismereteket szerezve egyre inkább otthonosan mozoghattam, így nem csak fizikailag, hanem érzelmileg is közel kerülhettem kutatott közösségemhez, ahogy Kovács Éva fogalmaz, szimpatizáltam az engem körül vevő lokalitással (Kovács É. 2007:11). A terepmunka során szerzett tapasztalatokat minden nap terepnaplóban rögzítettem. A terepnapló funkciója nem csupán a szituatív terepmunkán szerzett információk rögzítésére irányult, hanem minden olyan információ, inger és benyomás lejegyzésére is, amely aznap a terepen ért engem. A terepnapló rendszeres írásával benyomásaim, kételyeim vagy akár a bicikliről látott apró mozzanatok rögzítése volt a célom, mely adathalmazt a tanulmányírás folyamatában ugyanolyan információként kezeltem, mint a diktafonra rögzített hanganyagokat. Adataim másik nagy halmazát a diktafonra rögzített hanganyagok, interjúk alkotják. Fontos hangsúlyoznom, hogy ezek nem minden esetben jelentenek a szó módszertani értelmében vett interjúkat, hisz számos helyzetben nem tudott kialakulni az az intim, interperszonális kapcsolaton alapuló helyzet, mely alapfeltétele az interjú helyzet létrejöttének (Kvale 2005, Mason 2005). Kutatásom során azonban mindvégig törekedtem arra, hogy a megfigyelések és lazább etnográfiai interakciók mellett interjúszituációkat is tudjak teremteni. A háztartások nagysága, a lakáson belüli térhasználat miatt azonban nem mindig könnyű ezen alkalmaknak a megteremtése. Az interjúszituáció kialakításánál ügyelnem kellett arra, hogy a terepmunkával ellentétben ne

2 Kutatómunkám az OTKA 101299. sz. Etnikai és szociális törésvonalak a helyi társadalomban c. kutatási projekt keretében készült. A kutatást vezette Virág Tünde (MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete).

3 Terepmunkámat 2014 márciusában és júniusában végeztem.

spontán módon szerveződjenek meg a beszélgetések, hanem előre egyeztetett időpontban, a körülményekhez képest nyugodtan tudjunk beszélgetni interjúalanyommal. Ezek a feltételek csak ritkán tudtak teljesülni, így interjúim sokkal inkább képtörédekeket, mintsem koherens és egész képeket jelentenek. A nehézségek kiküszöbölése érdekében egy-egy családhoz így többször is visszatértem. Mindent összevetve terepkutatásom alatt 33 beszélgetést, interjútorédeket illetve interjút tudtam rögzíteni a pusztán élőkkel – cigányokkal és nem cigányokkal egyaránt. Tapasztalatom szerint terepem esetében a módszertani rugalmasság, flexibilitás, valamint a különböző módszerek és szemléletmódok ötvözésével járhattam sikerrel, mely kapcsán elengedhetetlen volt a kvalitatív kutatómunkára jellemző folyamatos önreflexiók készség gyakorlása a terepmunka során.

1.2. A terepről: a kutatás helyszíne

Kutatásom helyszíne⁴ az észak-alföldi régióban található Irgács városa⁵, mely a régió keleti peremvidékén található. A több mint 6000 főt számláló kisváros településszerkezetét a meglehetősen nagy külterületi lakosság szám jellemzi: az egykori uradalmi puszták helyén szerveződő szórványokon, melyeket a helyiek csak tanyáknak neveznek, a kisváros lakosságának közel egyharmada él. A szórványok meglehetősen távol, sokszor 10-15 kilométeres távolságban helyezkednek el a város külterületén. A puszták tömegközlekedésbe való bekapcsoltsága meglehetősen gyenge, a szerencsésebbek autóval, mások a meglehetősen ritka buszjáratokkal, biciklivel vagy gyalogszerrel járnak ügyet intézni a városba. A puszták jelentőségét mutatja, hogy a város lakosságának közel harmada (több mint 1800 fő) lakik a külterületi szórványokon. Az egyes puszták lélekszáma azonban meglehetősen kicsi, hisz ez az 1800 fő 24 különböző külterületi szórványon oszlik el: a legnépesebb pusztán 290-en, míg a legkisebb pusztán mindössze 9-en élnek.⁶ A kelet-magyarországi kisváros a különböző kemény társadalomstatisztikai mutatók alapján az ország legszegényebb települései közé tartozik: a városban a munkanélküliség aránya meghaladja az országos és a megyei átlagot, a 2011-es népszámlálási adatok alapján pedig az iskolázottsági mutatók is rendkívül kedvezőtlen képet festenek, hiszen az irgácsiak alig több mint ötöde rendelkezik érettségivel vagy felsőfokú végzettséggel, mely arány a fele az országos átlagnak (Virág, 2014). A szegények és nem szegények közötti törésvonal sok szempontból leköveti a centrum-periféria felosztást, azaz a városközpontban inkább a jobb módú családok, míg a pusztákon a helyi társadalom szegényebb, marginalizálódott társadalmi csoportjai élnek (Kovács–Vidra 2013). A városban a cigányság aránya meglehetősen alacsony: a 2011-es népszámláláson a megkérdezettek 2,6%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. A népszámlálás pontatlan adatait árnyalva azonban mindenképpen kijelenthető, hogy az etnikus szegénység nem kizárólagos a városra és a körülöttük lévő pusztákra nézve. Kutatásom fókusza a második legnépesebb, 263 főt számláló Gehénpusztá. A szórvány Irgácstól 8 kilométerre helyezkedik el,

4 Kutatómunkám az OTKA 101299. sz. Etnikai és szociális törésvonalak a helyi társadalomban c. kutatási projekt keretében készült. A kutatást vezette Virág Tünde (MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete)

5 A tanulmányban szereplő valamennyi személy- és helységnevet fantázianév, melyet az adatközlők védelme érdekében megváltoztattam

6 Forrás: 2011-es népszámlálási adatok (ksh.hu)

mellyel iskolaidőben napi három pár autóbusszjárat köti össze. Gehénpuszta és határának nagy része a többi „tanyához” hasonlóan szintén uradalmi birtok volt 1945-ig, ahol két nagy arisztokrata család gazdasági területek el. A gehénesi cselédek egykor elsősorban dohánykertészettel foglalkoztak. A földosztást követően Gehénpuszta a többi külterületi szórványhoz hasonlóan falusias képet kapott, kiépült szerény és szellős utcahálózata, ahol a cselédből paraszttá lett gehénesiek utcafrontos házakat és mosókonyhákat építettek, melyek a mai napig meghatározzák a település utcaképét (Mátyus–Tausz 1984, Tamáska 2013). Az egykori uradalmi cselédbirtokon tévesz szerveződött, azonban a lakosság túlnyomó része a távoli üzemekbe járt dolgozni, ennek ellenére a mezőgazdaság szerepe a részesművelés és a második gazdaság hatásának köszönhetően továbbra is meghatározó maradt. A rendszerváltást követően a mezőgazdaság elsődleges szerepe felértékelődött, számos család őstermelővé vált és gazdálkodni kezdett. A magyar mezőgazdaságot érintő strukturális átalakulások azonban a szóban forgó pusztán is éreztették hatásukat, melynek eredményeképpen az 1990-es évek második felétől erős polarizációs és földkoncentráció-folyamat indult meg a gazdák között, mely a mai napig is meghatározó a puszta földbirtokszerkezetének alakulására nézve. A puszta életében a mezőgazdaság szerepének felértékelődésével főleg kis parcellákon is intenzíven termelhető kultúrák, parasztkertész-típusú gazdaságok honosodtak meg (Erdei 1943). A legnagyobb területen dinnyét, főlíás epret, illetve különböző gyümölcsöket (meggy, alma, barack) termesztettek a helyiek. A termelészövetkezetben a háztáji hagyományok mellett az ún. részesművelés is elterjedt volt, amikor a családok a tévesz leszedett terményeiből is meghatározott részt kaptak, így téve őket érdekeltté a kézimunka-igényes művelési ágak elvégeztetésére. A rendszerváltás utáni kárpótlásokkal létrejövő új, szétaprózódott földbirtokstruktúrán az önálló gazdákká lett pusztaiak így a puszta régebbi gazdálkodási hagyományait folytatva olyan intenzív kultúrákat műveltek, amelyek elősegítették, hogy aránylag kis földterületeken nagy élőmunka-ráfordítással is megérje gazdálkodni. Fontos hangsúlyozni, hogy Gehénpuszta esetében kiterjedt és jelentős élőmunka-ráfordítást igénylő munkaerőt igénylő gazdálkodási formák vannak jelen, mely az ország számos más szántóföldi vidékéhez képest viszonylag bőséges alkalmi munkalehetőséget kínál az ottani szegények számára. A mezőgazdasági termelés expanziója ellenére Gehénpuszta népességmegtartó ereje folyamatosan csökkent, melynek következtében a fiatalok (közül sokan) elvándoroltak, így a helyiek elmesélése szerint a kilencvenes évek közepén munkaerőhiánnyal küzdöttek a helyi gazdálkodók. Ezzel egy időben, kihasználva az akkori lakáspolitikai támogatások kiskapuit (Őrszigethy 1999), az önkormányzat építési vállalkozók számára üresen álló pusztai telkeket parcellázott ki, akik az úgynevezett „szocpolos” lakástámogatást felvéve házakat építettek egy, a pusztára költözés mellett döntő borsodi cigánycsalád számára. A kilencvenes évek elején az észak-magyarországi iparvárosból érkező Banga család három generációja; nagypapa és nagymama, 8 gyermek és számtalan unoka érkezett Gehénpusztára 1995 és 2010 között. A Banga család pusztára költözését a szocialista ipar leépülése okozta munkanélküli válság, illetve az alföldi, mezőgazdasági, alkalmi munkalehetőségek látszólagos „bősége” ösztönözte. Ennek következtében a családtagok pusztai integrációját a mezőgazdasági alkalmi munka és az akoré szerveződő társadalmi-gazdasági kapcsolatok befolyásolták.

*

Írásom célja, hogy áttekintse a pusztai napszám változatait aszerint, hogy a különböző napszámos-gazda viszonyrendszerek hogyan hatottak a pusztára beköltöző cigány család tagjainak pusztai integrációjára. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy a szóban forgó család tagjai milyen formában integrálódtak a pusztai napszámosvilág szerkezetébe, és hogy ez az integráció a pusztai munkaszervezeti formák változását vizsgálva miképp módosult az ideköltözésük óta eltelt közel 20 évben. Ahhoz, hogy a fent említett átalakulásokat és folyamatokat lokális szinten megértsük, fontos, hogy röviden áttekintsük azokat a makroszinten lezajló folyamatokat is, melyek helyi szinten határozták meg a földbirtokstruktúra és a munkaszervezeti formák alakulását, valamint a pusztai emberek boldogulási esélyeit. A következő fejezet célja, hogy röviden áttekintse a magyarországi mezőgazdasági termelést érintő legfontosabb strukturális változásokat a rendszerváltást követő két évtizedben.

2. A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG STRUKTURÁLIS JELLEMZŐI A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

Ahhoz, hogy megértsük, a kutatási terepünk kapcsán hogyan és miként alakultak ki azok a munkaszervezési formák, melyek meghatározzák a pusztai napszámosvilág működési rendjét, elengedhetetlen megvizsgálunk azokat a makroszintű folyamatokat is, melyek a magyar mezőgazdaságot érték a rendszerváltozást követően. Az 1990-es évek jelentős strukturális változásokat hozott a hazai agrártermelésben, hiszen ekkor alakult ki az új tulajdonosi szerkezet és birtokviszony is, mely megalapozta a hazai agrárfejlődést és ezen keresztül számos vidéki közösség rendszerváltozás utáni boldogulási lehetőségét. A változásokat Kovách Imre két szakaszra bontja: az első szakaszon a mezőgazdaság privatizációját, azaz a szövetkezeti földtulajdon felszámolását érti, mely egy rendkívül szétaprózott birtokstruktúrát hozott létre. Második szakaszként pedig az ennek a talaján létrejövő birtokkoncentrációt említi, mely a jelenlegi földbirtokstruktúra megszületését eredményezte (Kovács 2012). Az első, rendszerváltást követő szakaszra azt a megállapítást tehetjük, hogy meglehetősen sok embernek lett kevés földje, ahol javarészt a termelőszövetkezeti, valamint az ahhoz kapcsolódó háztáji tapasztalatokat tudták a falusiak felhasználni, hogy túléljék azokat a strukturális változásokat, amiket a téészek feldarabolása okozott számukra. Kovács Katalin kutatásaiban arra hívta fel a figyelmet, hogy az a fajta kistermelői ösztön, mely a rendszerváltás után a kis parcellák megművelésének háttérében állhatott, kiváltképp erős volt a kelet-magyarországi megyékben, ahol a téészek – az ország más területeihez képest korábban – már az 1990-es évek legelején feloszlottak, és helyükön rengeteg, kis területet megművelő kényszergazdaság alakult. Kovács vélekedése szerint ez a fajta attitűd, valamint az alakuló kisgazdaságok kiugróan magas száma a régió gazdasági magára hagyatottságának indikátoraként is felfoghatók (Kovács K. 1998).⁷ Gehénpuszta esetét nézve ezeknek a kisparcelláknak a túlélési esélyeit a téész-időkből származott intenzív mezőgazdasági kultúrák háztáji és részes hagyományaiból származó zöldség, gyümölcs és az újonnan megjelenő dinnye-

⁷ Az egyéni földhasználat aránya a szabolcsi területeken volt a legmagasabb, az országos átlagnak megfelelő 51%-hoz képest itt elérte a 75%-ot. (Kovács K. 1998)

termesztés jelentette. A pusztai földeken a rendszerváltás után meghonosodó intenzív kultúrák (például a dinnyetermesztés) elterjedése (munkaintenzív és kis területen megtérülő termelésből adódóan) egyfelől elindíthatta a kisüzemi termelést a megváltozott gazdasági és hatalmi környezetben, illetve megalapozhatta az egzisztenciájukat azoknak a nagygazdáknak, akik később a földkoncentráció győzteseivé váltak. Ezek a gazdák ugyanis a termelésen túl felvásárlással is foglalkozni kezdtek, ezzel pedig jelentős versenyelőnyre tettek szert társaikkal szemben. Ahogy Kovách Imre is felhívja erre a figyelmet, országos szinten a kilencvenes évek végétől kezdve figyelhetőek meg azok a fokozatosan végbemenő földkoncentrációs folyamatok, melyek eredményeképp a kisebb parcellák egyre inkább a nagyobb gazdák kezében kezdtek el összpontosulni. (Kovách 2012) Gehénpusztán is meglehetősen differenciált gyarapodást hozott létre az apró parcellákon folytatott kisüzemi termelés. A differenciálódás hatásaképpen számos kisgazdaság hagyott fel a termeléssel, vagy csökkentette termelési kapacitásait az egyre sokasodó strukturális kényszerekből kifolyólag. Ezzel párhuzamosan a közepes- és nagyobb gazdaságok versenyelőnyre tettek szert a megváltozott szabályozásokból kifolyólag, melyet az európai uniós csatlakozás következtében bekövetkező támogatási rendszerek tovább erősítettek (Kovách 2012). A földbirtokstruktúra átalakulása, a kisgazdaságok fokozatos visszaszorulása, valamint a nagyüzemi nagygazdaságok szerepének erősödése jelentős hatással voltak a pusztai munkaszervezeti formák alakulására, ezen keresztül pedig az elérhető mezőgazdasági alkalmi munka formáira és mennyiségére is. A soron következő fejezet a pusztai napszám szervezésének változásaiból kiindulva arra keresi a választ, hogy miként befolyásolják a különböző munkaszervezeti formák a napszámomunkák lokális szerveződését és azok integrációs erejét a szóban forgó betelepült cigány család esetében.

3. A PUSZTAI NAPSZÁMOSVILÁG VIZSGÁLATA

A pusztai napszámosság formáinak vizsgálatánál a legfontosabbnak a mezőgazdasági üzemek munkaszervezési formáinak vizsgálatát tartom. Az üzemi munkaszervezés, valamint a termelés struktúrájának vizsgálata ugyanis a tágabb értelemben vett természeti, tevékenységi aspektusok, illetve a társadalmi munka és a társadalmi szervezet kölcsönösen egymásra ható komplex összefüggésrendszerét jelenítik meg, azaz alapvetően határozzák meg a lokális társadalmi rendszerek strukturális alapvonásait (Wolf 1995:91). Azt állítom tehát, hogy a pusztai mezőgazdasági üzemek munkaszervezési formái az üzemszervezeten túl kihatnak a tágabb értelemben vett pusztai társadalmi berendezkedés egészére, és meghatározzák a pusztai emberek mindennapjait és társadalmi pozícióit az általunk vizsgált lokalitáson belül. A pusztai napszámosság vizsgálatánál éppen ezért fontos hangsúlyozni, hogy nem egyszerűen a munkás és munkáltatója között létrejövő viszony, illetve a mezőgazdasági munkához szorosan kapcsolódó jellegzetességek vizsgálata a fontos. Ellenkezőleg, a napszámra mint munkaformára egyfajta társadalomszervező erővel bíró, a pusztai lokális közösség életét meghatározó gazdasági természetű szerződéses viszonyra tekintek, mely gazdasági kapcsolatok az ember, a társadalom és a természet közötti kölcsönhatás intézményesült folyamatainak termékei (Polányi 1976: 231). A pusztai lokalitás sűrűsége következtében ezek a gazdasági természetű kapcsolatok nemcsak a pénzért vásárolt munkaerőként írhatók le, hanem magukban foglalnak egy sor olyan társadalmi viszonyrendszert, amely a

Banga család pusztai integrációját erősen meghatározhatja (Szabó 2009). Az etnikai különbségeket áthidaló, az integráció lehetőségét felkínáló kitüntetett kapcsolati forma, a munkaadó-munkavállalói viszony esetünkben a napszám, ahol a nem cigány gazdák és az újonnan érkező cigány napszámosok közötti kapcsolatok elsőként kialakulhattak (Virág 2010). Így esetünkben a napszámmal való foglalkozás nem egyszerűen elméleti kérdésfelvetés, hanem módszertanilag is fontos elemzési egység.

3.1. A napszámosvilág szerveződése: a napszámoskapcsolatok válfajai Gehénpusztán

A pusztai gazdasági adottságainak bemutatásából is világosan látszik, hogy a pusztai gazdálkodórétnek elengedhetetlen szüksége van a magas élőkommunikációs ágazataik műveléséhez megfelelő számú napszámosra. Így a Banga család pusztai megjelenése egy valós munkaerőigényt elégített ki a beköltözés pillanatában. A munkás-munkáltató viszonyok azonban rendkívül változatosan alakultak a pusztai gazdálkodók és az odatelepült napszámosok között. Az, hogy milyen szoros és mennyire formális kapcsolat alakult ki gazda és napszámosa között, elsősorban a gazdálkodó által birtokolt termelőeszközöktől függött. Azaz, hogy az adott gazda mekkora földterülettel, milyen üzemszervezeti struktúrával rendelkezik, és mennyire van kiszolgáltatva az általa foglalkoztatott munkaerőnek. Az alábbiakban megkísérlem rekonstruálni, hogy a pusztára kerülő Banga család milyen munkavállalói kapcsolatformákba került bele ideköltözése után, és ezek a különböző típusú munkaszervezeti formák hogyan járultak hozzá a pusztai világába történő integrációhoz. Feltevésem szerint ugyanis ezek a kapcsolatok nem csupán gazdasági helyzetüket befolyásolják megélhetésük révén, hanem olyan habitusok és szerepek elsajátításához is hozzájárulnak, mely a tágabb kutatási kérdéseink (integráció, osztályhelyzet, etnicitás stb.) kapcsán is meghatározó lehet (vö. Szabó 2009, Virág 2010).

3.1.1. A „paraszti típusú” alkalmi napszám

Az általam paraszti típusú alkalmi napszámnak nevezett forma legfőbb sajátossága, hogy beugró, alkalmi jellegű munkavállalást jelent, az elvégzendő munka általában egy-két napig tart, és az év folyamán a munkaigényes mezőgazdasági munkák köré (metszés, betakarítás) csoportosul. A részt vevő felek jellemzően a rendszerváltás után gazdákká lett családi gazdálkodók, akik meglehetősen nehézségek közepette élnek saját gazdaságukból, s gyakran csupán kiegészítő keresetként számíthatnak annak bevételeire. A magas költségek miatt igyekeznek kerülni a napszámosok alkalmazását, és előnyben részesítik családtagjaik, szomszédságuk mozgósítását. Az elköltözött rokonok, gyerekek miatt meggyengült kalákakapcsolatok egyre inkább arra kényszerítik őket, hogy alkalmi munkást fogadjanak földjeik megműveléséhez.

„Annak idején itt volt egy hold, annak a fele kukorica volt, a másik fele dohány volt, azt összeálltak három-négy család vagy rokonság, és akkor, mint régi időbe, megoldották. De, ugye, ezzel a rohanó világgal, azt tudom mondani, hogyha az egyik embernek már több van két forinttal, akkor a másik már orrol rá, és akkor így kialakult, hogy inkább akkor nem fogok össze senkivel, hanem elhívok egy pár embert, megcsinálom, letudtam, kifizettem, és akkor én rendbe vagyok.” (IR_családi53)

Ha napszámot kénytelenek fogadni, inkább tősgyökeres pusztait foglalkoztatnak, és nem a betelepült cigányság soraiból választanak munkáskezeket. A cigányok szerintük nem úgy állnak a munkához, mint a tősgyökeres pusztaiak, betanításuk jóval nagyobb erő- és időráfordítást igényel.

„Hát tudod, neki még nem tudja a sorját, azt be kell tanítani, magyarázni kell neki, hogy hogy kell csinálni, aki meg benne nő föl, az tudja a sorját, tudod. Amikor szedjük a dinnyét, nem szabad összetaposni, összegányolni, vigyázni kell a veteményre. Figyelj, nem vigyáz rá, húzza, tépi, jaj istenem, az nem úgy van, hogy tépjük, marjuk. (...) Van itt olyan napszámos, hogy nincsen földje, de benne nőtt fel, és tudja, hogyan kell azt csinálni. De a cigány nem látta, mert nem ebben nőtt fel. Az tépi, marja, ah. Nem jó.” (IR_családi36)

A föld nélküli Banga családdal szembeni előítélet alapja az eltérő életforma: a parasztok a hagyományos felhalmozó és előre tervező paraszti értékrendszerükkel szembe a Banga család „egyik napról a másikra való élését” állítják. Sokszor hivatkoznak rossz munkaerőcsoportokra, lustaságukra is (Szabó 2002).

„Ha pénz van, akkor megígéri, de elfelejt jönni például. Tehát nem elfelejt, ha nem van pénz, aztán meg nem jön. Meg úgy van, hogy dolgozik egy-két óra hosszát, már neki elég az, amit gondol, és akkor avval megyen haza. Ki kell rögtön fizetni.” (IR_családi65)

A paraszti típusú alkalmi napszámot nyújtó gazdák termelőeszközük szűkössége (kevés föld) és előítéleteik (eticitás) miatt rugalmas, csak bizonyos helyzetekben aktivizálható kapcsolatot építenek ki Bangáékkal, amelyek más pusztai élethelyzetekben nem aktiválódhatnak: azaz a napszámon túl ezek az emberek épphogy csak köszönnek egymásnak, de másfajta együttműködésre, segítségre nemigen számíthatnak egymástól (Wolf 1973). Ódzkodnak a szorosabb kapcsolatok kiépítésétől, és a lehető legrövidebb formában igyekeznek letudni az érintkezést cigány napszámosaikkal. Egyfelől elvárják, hogy kövessék habitusaikat, másfelől azonban az érintkezés módja és lehetőségei nem teszik lehetővé a mélyebb és szorosabb társadalmi-gazdasági kapcsolatok létrejöttét.

„Mondjuk, mi is úgy tudtunk embereket szerezni, hogy akik nem járnak se közhasznú munkára, se nem állandósok, és mi is mondtuk, hogy akkor jöjjön el. Na, akkor eljön egy-két napig, nekünk az pont elég volt, aztán utána meg nem csinál semmit.” (IR_családi65)

A gazdák közötti reciprocitási formák ugyan több narratíva szerint a rendszerváltás utáni differenciálódás és individualizáció hatására meggyengültek, a napszámosokról való egyeztetés mégis folyamatos közöttük. Mivel egyik gazda sem alakít ki mélyebb kapcsolatot napszámosaival, így nagyon egyszerűen szólva a kereslet nem ismeri a kínálatot, azaz a gazdák nem ismerik potenciális napszámosaik készségeit. Ennek kiküszöbölése érdekében a gazdák informálisan tudakolódnak maguk között, amelyek keretében egymásnak ajánlanak napszámosokat.

„Tudom, látom, hogy akit többet hívják, azok másképp dolgoznak. Tehát mások is hívják, és ugyanaz az ember ennél is volt, annál is volt, amannál is volt. Tehát akkor abból az kiderül, meg ugye, beszélgetünk emberekkel, és akkor mondja, hogy ez ezt tudja, az azt tudja, csinálta. Találkozunk, beszélünk, és akkor neked ki volt? Ez volt. Tudta? Tudta. Akkor ő el is hívta arra a munkára. Tehát így.” (IR_családi53)

A Banga család számára ezek a gazdasági kapcsolatok meglehetősen esetlegesek, hisz nem biztosítanak rendszeres és biztos napszámot számukra. Minthogy nem meghatározóak megélhetésük szempontjából, úgy alkalmi jellegük a társadalmi távolságok csökkenését sem befolyásolja jelentősen. Hasznuk és jelentőségük az, hogy mezőgazdasági tudásukat nagyjából ilyen típusú családi gazdaságokban sajátították el ideköltözésük idején. Ez a típusú *paraszti alkalmi napszám* azonban visszaszorulóban van a pusztán, ugyanis ezek a gazdaságok a fokozatos földkoncentrációs folyamatok következtében egyre inkább visszaszorulnak és ellehetetlenülnek a nagyobb, korszerűbb és racionálisabb üzemszervezetek árnyékában (Kovács 2012). Ha a *paraszti-alkalmi típusú napszám* és az etnicitás kapcsolatát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az etnikai határhúzásra igen érzékeny együttműködési formáról van szó. A gazdák napszámosaik iránt meglehetősen nagy előítéleteket táplálnak, így a köztük lévő kapcsolatot meglehetősen nagy bizalmatlanság övezi. Így ezek a kapcsolatok – a gazdasági realitásaikon túl – az együttműködés bizalmának kialakítása híján sem képesek gyümölcsözőbb hozadékokkal kecsegtetni.

3.1.2. A patrónus-kliens típusú hosszú távú együttműködés

A paraszti típusú alkalmi napszámhoz képest a *patrónus-kliens típusú napszámokapcsolat* összetettebb, és hosszabb együttműködést feltételez. Ez esetben a gazda és a napszámos közötti társadalmi és gazdasági különbségek explicitté válnak: a patrónus fél kliensével hosszú idők alatt kialakítható bizalmi kapcsolatot épít ki, amelyben a patrónus fél munkaadói és segítői szolgálatért cserében kliensétől hűséges és mindig szolgálatkész segítséget vár el gazdasága működtetésében (Wolf 1973).

A gazda ekkor a Banga család meghatározott tagjaival működik együtt, és tavasztól őszig, ha nem is folyamatos, de rendszeres munkavégzést kínál számukra. A gazdák, akik ezt a fajta együttműködési formát kínálják a pusztai napszámosok számára, nagyobb földterülettel gazdálkodnak, s munkaidejük nagy részét a mezőgazdaságban töltik. A napszámosok számára a patrónus-kliens kapcsolat fő előnye a kiszámíthatóság, azaz a gazda bizalmába fogadott „emberei” folyamatosan számíthatnak arra, hogy patronáltjuk keresi őket, és munkát kínál a számukra.

„Ő a legrendesebb. Ő nézi az embereket. Nemcsak úgy nézi, mint munkás, hanem mint ember. Ő télen is nézi az embert, nem csak amikor dolgozik neki. A legtöbbször csak akkor néznek vagy ismernek fel, amikor van a napszám. Vagy van a szezon.” (IR_családi40)

Bekerülni a patronáltak körébe ezért meglehetősen nagy elismerés, és nem minden családtagnak adatik meg a pusztán. A gazda logikája kapcsolata kiépítése kapcsán ugyanis az, hogy meghatározott számú, de mindig megbízható és fix munkaerőt tudhasson maga mögött. Ez a fajta logika elsősorban az üzem méretéből adódik: az előbb tárgyalt kisgazdáknál nagyobb területen és volumenben gazdálkodik, azonban gazdasági és társadalmi tőkéje híján jobban ki van

szolgáltatva saját és a számára dolgozó munkaerőnek, s nem engedheti meg, hogy kockázatot vállaljon az esetleges munkaerő-kieséssel.

„Neki nem kell annyi ember, ő nagyon megválogassa, hogy kit visz. A megszokott embereit viszi. Minden évben ugyanazokat viszi, a férjem benne van, már most már az Imi is, mert Gézu beajánlotta az öccsét. Karcsi, Lacika. Sok földje van, de csak annyi emberrel dolgoztat, ezek négy-ötven megcsinálják. És azért nem kell neki több, mert ezekbe' megbízik.” (IR_családi40)

A patronáló gazda számára az idők során kialakuló kapcsolatoknak köszönhetően mindig megbízható, hűséges munkaerő áll rendelkezésre gazdasága számára. Ennek teljesüléséhez azonban elengedhetetlen, hogy a gazda bizonyos gesztusokat tegyen beosztottjai felé, és kapcsolatuk ne csupán a munkaidőre korlátozódjon, hanem a napszamosok érezzék, hogy mindig számíthatnak gazdájukra.

„Hát, mondjuk, ha kell valami a boltból, ő szívesen elmegy, hoz kaját, sőt, ha vesz így a saját pénzéből ennivalót, azt nem vonja le. Vagy ha cigiznek, akkor cigit vesz neki, és azt sem vonja le. Nézi az embereket valamibe. (...) Úgyhogy ő tiszteli így az embereket, a munkát. Mert van úgy, hogy ő is beáll, és akkor ugyanúgy dolgozik ő is egész nap velük. (...) Hát, mondjuk, ha tényleg úgy megszorulnánk, egy telefon, és akkor ad kölcsön, mondjuk, ha kérnénk. De szívesen, nem úgy, hogy jönne, és akkor jönne, hogy, fű, hol a pénz, na, majd levonjuk, meg ilyenek. Tényleg, egy normális ember ritkaság mostanában.” (IR_családi41)

Fontos leszögezni, hogy nem csupán a pénzbeli segítségnyújtás a meghatározó a kapcsolatok gördülékeny működtetéséhez, hanem legalább akkora szerepe van a mindennapi emberi gesztusoknak (pl. a cigarettázás engedélyezése vagy a „velünk való dolgozás”) a leköteleződés folyamatos fenntartásában. Láthatjuk, hogy ez esetben a patronáló félnek meglehetősen sok pluszenergiát kell beletenni az ő általa működtetett kapcsolatok fenntartása érdekében. A gazda figyelmesége és szolgálatkészsége azonban meglehetősen racionális, hisz ez a fajta kötelék garantálja dolgozói hűségét és tettekézségét, ami elengedhetetlen gazdasága működtetéséhez. Az általa „patronált klienseknek” ugyanis, bármi történjék is, feltétel nélkül el kell köteleződniük gazdájuk felé, és nem szegődhetnek el máshoz dolgozni, s a nap bármely szakában a gazda rendelkezésre kell állni.

„Volt, hogy páran elbasszák nála, de hát az ő dolguk. Ők tudják, saját magukkal csinálják. Ha azt mondja, hogy nem tud menni dolgozni, közben megyen másnak, mert elígérkezett máshova. Úgyhogy ezt nem nagyon szereti, mert akkor nézni kell másik embert.” (IR_családi41)

Ez a „fél oldalra dülő barátság” emlékeztető kapcsolatforma rendkívül törékeny, hiszen szankciók híján a felek számára elengedhetetlen a kölcsönös empátia és megértés annak érdekében, hogy a kapcsolat működni tudjon (Wolf 1973 423). Így a kapcsolatok megfelelő működtetése rendkívül sok időt és energiát követel meg mindkét fél részről. Habár a kapcsolat logiká-

jából fakadóan az etnicitásból adódó hierarchikus különbségek ebben a kapcsolatformában kevésbé valószínű, hogy jelen vannak, a családok gazdasági kiszolgáltatottsága és az etnikai kirekesztettsége miatt bizonyos esetekben a pusztán tapasztalható patrónus-kliens kapcsolatok erősen etnicizálódnak, egyúttal még inkább aszimmetrikussá válhatnak. (Szabó 2009) Jó példa erre a mindenki által csak „boltos Pistának” hívtott vállalkozó esete, aki a helyi bolt és kocsmá tulajdonlásán felül közepesen nagy földterületeket is birtokol a pusztán. A vállalkozó ugyanis amellett, hogy garantálja a patrónus-kliens kapcsolatok által nyújtott javakat napszámosságainak (tisztességes és udvarias beszédmód, relatíve állandó munkalehetőség, cigi- és ebédszünet engedélyezése, apróbb szívességek elvégzése a családok számára), cserében a „hűség extrém kifejeződését”, a fizetség boltjában történő levásárlását is elvárja.

„A boltos Pista 500-at ad. Meg tisztességesebben beszél az emberrel, és nem hajtsa őket agyon. Meg amikor vízre van szüksége az embernek a nagy hőségbe’, akkor a Pista visz. Hideg szódavíz, ásványvizet. A Kriszta nem, ha megfulladnánk szomjan, [akkor] sem. De én muszáj vagyok a Krisztának menni. Azért, mert van a boltos Pista. Ő azt akarja, hogy a pénzünkkel vásároljunk ott. De viszont ő olyan borzasztó nagyon drága, hogy míg én Irgácson vásárolok 5–6 szatyrot, itt vennék belőle 2 szatyrot. Mert ha te bemész Irgácsra, már másnap nem visz. Megüzeni, hogy ne is menjél, még dolgozni se. Szóval én bevásárolok egy hónapra, ő ezt mindig látja, minden hónap elején, és akkor engemet meg azért nem visz.” (IR_családi68)

Ha a *patrónus-kliens típusú hosszú távú együttműködést* nézzük, látható hogy a fentebb tárgyalta alkalmi együttműködésekhez képest a felek jóval több energiát fektetnek kapcsolatuk kiépítésébe és fenntartásába. Teszik ezt azért, mert a kapcsolatokból származó hozadékok nélkülözhetetlenek közepes méretű gazdaságaik fenntartásához. A patronáltak, azaz a Banga család számára ezek a kapcsolattípusok viszonylagos biztonságot és méltóságot nyújtanak azáltal, hogy a patronáló fél felismeri az etnicitásban rejlő kényszereket és adottságokat, és a maga hasznára fordítja azokat. A boltos gazda példájánál azonban láthatjuk, hogy a „jut is, marad is” elv meglehetősen relatív és sérülékeny, s ebben a „rendies empátiában” is lehetőség van a kiszolgáltatottsággal való visszaélésre, ami azonban a gazda számára is kedvezőtlen hatásokkal járhat (megbízható munkaerő elvesztése).

3.1.3. Üzemi alapú mezőgazdasági bérmunka

A magyar újkapitalizmus egyértelmű következménye az a fajta földbirtok-koncentrációs folyamat, mely következtében egyre jobban meghatározóak azok a nagygazdaságok, amelyek több száz hektáron, üzemszerű szervezeti struktúrával működnek (Kovács 2012). Ez a fajta üzemszerű szervezet a pusztá életében egy korábbi középgazda nagyra nőtt gazdasági egységéhez köthető, mely meglehetősen új fejlemény a pusztá gazdasági terében. Így az *üzemi alapú mezőgazdasági bérmunka* formája egyértelműen a pusztához szorosan hozzátartozó egyetlen nagy gazdasághoz köthető. A pusztán újonnan kialakuló mezőgazdasági bérmunka jellemzője az eddig tárgyalt társulási kapcsolatokhoz képest az, hogy a személyes viszonyok szerepe jelentősen csökken, illetve a földtulajdonos és a kapcsolatokat ápoló személy szerepe szétválík. Ebben az üzemszerűzetben a mezőgazdasági vállalkozó nincs közvetlen kontaktusban napszámosságával, a velük való kapcsolattartás is az alkalmazott dolga. A gazdaságot egy egyfajta „self-made man figura” vezeti,

akinek a feladata kizárólag az üzem gazdasági-kereskedelmi irányítása (Kovách 2016). Esetünkben (az egyébként pusztai cseléd-eredetű családból származó, de már a pusztát lakóhelyként nem használó) a vállalkozó testesíti meg a self-made man figura szerepét, akinek jellemzője, hogy majd minden helyzetben feltalálja magát, és hihetetlenül gyorsan alkalmazkodik azokhoz a piaci változásokhoz, amelyek kulcsfontosságúak vállalkozása működtetéséhez (Lovas Kiss 2006). Ezt pontosan látják a napszámosok is, akik fő munkaadójukat a következőképpen jellemzik:

„Ő az igazgató, ő egy igazi úriember, nagyon díjazom azt a fickót. Azzal lehet normálisan beszélgetni. (...) Ő nem olyan, de ezt őszintén mondom, ő nem paraszt, tudod, hogy piszkos munkát csinál. Ő csak az autóban ül, nyakkendő, minden.” (IR_családi_68)

Bár a napszámosoknak világos percepciójuk van az üzem igazgatójáról, valódi kapcsolatuk aligha van vele. A napszámosok irányítása ugyanis a tulajdonos pusztán élő testvére feladata, akit a pusztai lakók keménykezű, szigorú nőnek mesélnek el. Az elbeszélések szerint az „intéző”, a már említett testvér stílusa az évek folyamán fokozatosan vált egyre érdekesebbé, ami összefügghet az üzemméret bővülésével és a feladat egyre összetettebbé válásával, az elvárások fokozásával. Az üzemi struktúra növekedésével és komplexitásával egyre személytelenebbek és szigorúbbak lettek a munkáltatói kapcsolatok is a gazdaságon belül. A gazdaság tulajdonosa az értéktöbblet növekedése érdekében pedig a termelői teljesítmény fokozásával (azaz a munkafolyamatok hatékonyabb lebontásával), illetve a folyamatos technológiai újítások bevezetésével tovább formalizálta a munkás és munkáltató közötti kapcsolatokat (Wolf 1995). Ezt a fajta formalitást jól mutatja a számócaszedés (megváltozott) formája:

„Kesztyűt kapnak, akár, hogy azon, ha törik a számóca, akkor, ugye, az seperc alatt piros lesz tőle a kesztyű és akkor lehet látni ki az, aki törí, ki az, aki úgy dolgozik vele, hogy a minőségnek megfeleljen.” (IR_családi_42)

Ugyanez a jelenség pedig a Banga család szemszögéből a következőképpen néz ki:

„Az [intéző] csúnyán beszél, veszekedik, ha nem úgy nyúlsz a ládához, ahogy kéne, rád ordít. Azt nem szeretnek neki dolgozni. Meg fél órát nem fizet ki. (...) „De viszont őt is meg lehet érteni, hogy nehezebb eset, mert az ő vállán fekszik minden. Hogy adják el, mennyi ember szed le mindent, hogy dolgoznak azok az emberek, mert ám vannak bunkó emberek, akiknek százszor elmondod, azt se érti meg.” (IR_családi_68)

A konfliktus egyik forrása, hogy a nagyüzemek esetében a munkáltató gazda gazdasági és társadalmi tőkéje révén nincs többé rászorulva kizárólagosan a pusztán élő munkaerőre, ezért nem is törekszik arra, hogy egyéb eszközökkel munkavállalóit megnyerje magának. Sokkal inkább az az érdeke, hogy minél kisebb idő- és energiabefektetéssel minél engedelmesebb és olcsóbb munkaerőt tudhasson magának a gazdaságában.

„Ott is úgy van, van helyetted száz. Tehát ha folyamatosan átbaszod őket, vagy nem csinálod meg, vagy másképp csinálod, ahogy ők gondolják, mert csak ő a munkaadó, akkor tudják ők is mondani, hogy köszönjük szépen, nem kell a munkád, és így.” (IR_családi_65)

A gazdaság a növekvő kapacitások és területek miatt a hagyományos pusztai lokalitáshoz kötődő patrónus-kliens kapcsolatok felbontására kényszerül, mivel az üzemméret miatt egyfelől nem állt rendelkezésre elég helyben lakó, munkára kész pusztai lakos, másfelől pedig nem kifizetődő a hagyományos, patrónus-kliens típusú informális kapcsolatok fenntartása.

„Igazándiból, ugye, az alkalmi munkavállalókkal azért van probléma. Ők akkor akarnak dolgozni, amikor nincs pénzük. És ugye nincs összhangba' a mi igényünkkel. Ugye akkor kell dolgozni, mikor megérett a dinnye, vagy mikor kapálni kell. Sokszor megvan az, hogy hétfőn kell 20 ember, és akkor megjött a segély, és akkor nincsen, csak öt. És akkor majd három nap múlva, ha már mással megszínáltuk, akkor jön és szól, hogy ha esik ha fúj, neki munka kell, mert nincs pénze. Úgyhogy nem tudjuk helyből megoldani, itt van, lenne annyi ember, de nem igazán akarják. Nem is, hogy nem akarják, akarják ők, csak olyan... Mondom, el is vannak keseredve, vagy én nem tudom, és mikor van egy kis pénzük, inkább gyorsan elköltik.” (IR_családi_42)

Ez az üzemméret már nagyszámú, a szigorú bérmunka-feltételekhez hozzászokott, azokat pontosan betartó munkásokat igényelt, amit a helyben lakó Banga család önmagában nem tudott biztosítani. Az új ágazatok (pl. a számóca) megjelenése, valamint a nagyobb földterületek folytán a termés betakarítása nem képzelhető el többé egy-két család részvételével, hanem jóval nagyobb, rugalmasabb, könnyebben mozgósítható embertömeget kíván meg.

„Csak egy kicsit kezdett minket hanyagolni, utána mentiünk másnak. (...) Utána már hozta az újháziakat, azok meg nagyon sokan vannak. De muszáj is neki hozni végül is, mert nagyon sok rengeteg számócája van, azt meg le kell szedni, most mi meg nem vagyunk annyian, hogy le tudnánk szedni. Meg hát azt mondta, hogy nem számíthat ránk mindig. Most lehet, hogy van igaza. Lehet. Válogatott nagyon az emberekben. Neki nem mindegy volt, ki szedi az epret. Pedig nem nagy dolog azt leszedni.” (IR_családi_40)

Az új munkaszervezés és a nagyüzemi struktúra gyökeresen átalakította az addigi személyes kontaktusokkal és a flexibilis munkavégzéssel jellemezhető patrónus-kliens munkakapcsolatokat az üzem belül. Az üzemet vezetőnek és a beosztottjának már nem feltétlen érdeke a helyi munkásokkal való személyes viszony fenntartása, így az alkalmi munkaerő biztosításának feladatát egyre inkább „felhajtóknak”, ahogy ők hívják, „vajdáknak” delegálják, akik távoli, szegényebb városokból mikrobusszal hoznak többnyire cigány származású bérmunkásokat.

Az egykori, lokális szinten szerveződő, kölcsönösségen alapuló patrónus-kliens munkaformát felváltja a lokalitást mellőző, személytelen bérmunkás-foglalkoztatás, ahol kevés számú, zömmel nem cigány, helyi fix bérmunkás és nagyszámú, könnyen mozgatható, nem helyben lakó alkalmi munkavállaló végzi a kijelölt feladatokat.

„De viszont lehet rájuk, úgymond, számítani, mert hogyha nagyon gyors munka van vagy hirtelen kell csinálni, akkor is elő lehet őket szedni, meg este, ha tovább kell dolgozni, akkor tovább maradnak, meg lehet velük oldani a munkát.” (IR_családi_42)

Ezzel a pusztai cigány családok jelentős mértékben kiszorulnak a munkavállalói körből, s fokozatosan az ingázók konkurensévé válnak. Ha kapnak is munkát, kénytelenek eltérni a személytelenebbé és elidegenedetté váló, alacsonyabb pénzzel járó munkákat. Mivel a személyességnek, illetve a kapcsolatok működtetésének nincsen igazából jelentősége a napszámoskapcsolatok ápolásában, a személyes nexusok teljes mértékben formalizálódnak, kizárólag a munkaidő hosszára redukálódnak. A Banga család nézőpontjából egy érthetetlenül rideg, kemény és embertelen munkakapcsolat ez, ahol az emberrel csúnyán beszélnek, sokat kötekednek, és semmilyen megbecsülésre nem számíthatnak. Ennek az elidegenedett viszonyoknak a leképződése pedig abban a lokalitásban jelenik meg, amelynek ők és munkáltatói is a részesei, és ahol a mindennapi érintkezésekben ezek az ellentmondások még súlyosan leképeződnek.

„Pedig mióta itt lakunk, dolgozzuk az egész életünket, de addig jó az ember, amíg dolgozik, tudod, utána leszarják. Azt sem mondják, szia. Vagy fel sem ismernek. Annak addig vagy jó, amíg dolgozol. Ha így mész gyalog, szakadó esőbe, elmegy melletted kocsival, és nem vesz fel. És hiába gyerekkel vagy, nem vesznek fel. (...) Mert addig jó az ember, amíg halára dolgozza magát. De tudod, hogy van? Majd úgy lesz, hogy ostor így kezükbe. Lassan ez van. Egy cigit nem szívhatasz el nyugodtan. Már ebédelni alig ebédelhetsz.” (IR_családi_64)

4. KONKLÚZIÓ

A gehénpusztai napszámosvilág fenti tipológiája több szempontból ideáltipikus kategóriarendszer, azonban világosan szemléletes a munkaszervezeti formák időbeli és térbeli változásainak következményeit. A különböző napszámosformák ugyan térben és időben párhuzamosan jelennek meg az általam kutatott terepen, azonban térbeli kiterjedtségük (azaz egymáshoz viszonyított méretük) és időbeli pályájuk (azaz a növekedésük tendenciái) meglehetősen eltérőek egymástól. A napjainkban is rendkívüli erős mértékben zajló földkoncentrációs folyamatok (Kovács 2016) Gehénpusztán is világosan mutatják az eltérő üzemformák fennmaradásának esélyeit és ezek társadalmi-gazdasági következményeit. A nagyüzemi alapú kapitalista bérmunka pusztai megjelenésével ugyanis párhuzamosan romlani látszanak a Banga család azon gazdasági-társadalmi integrációs esélyei, amelyek ideköltözésükkor még adottak voltak. A földkoncentráció által okozott üzemméretbeli és üzemszervezési változások alapjaiban lehetetlenítik el azokat az integrációs formákat, amelyeket egy bő évtizeddel ezelőtt a pusztai család számára nyújtani tudott. Esettanulmányomban arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy a földkoncentráció által okozott üzemszervezeti változások milyen kihívások elé állítják a helyi társadalmak munkáltatóit és munkavállalóit, és milyen kockázatot jelentenek a helyi társadalmak integrációs képességeinek fenntartásában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ERDEI Ferenc

1943 *A magyar paraszttársadalom*. Franklin Társulat, Budapest.

FEISCHMIDT Margit

2007 Az antropológiai terepmunka módszerei. In: KOVÁCS Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*, Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció és médiatudomány Tanszék, 223–233.

KOVÁCH Imre

2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*, Argumentum-MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.

2016 *Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon*. Dupress, Budapest.

KOVÁCS Éva

2007 A közösségtanulmányoktól a lokális megismerésig. In: KOVÁCS É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*, Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció és médiatudomány Tanszék, Pécs–Budapest, 7–22.

KOVÁCS Éva–VIDRA Zsuzsa

2013 Kényszer vagy kivonulás – élet a peremeken In: KOVÁCS É.–VIDRA Zs.–VIRÁG T. (szerk.) *Kint és bent. Lokális és etnicitás a peremvidékeken*. L'Harmattan, Budapest, 331–348.

KOVÁCS Katalin

1998 *Bomlás és sarjadás a magyar mezőgazdaságban*. In: *Replika* 33–34. 17–25.

KVALE, Steiner

2005 *Az interjú. Bevezetés a kvalitatív kutatás interjútechnikáiba*. Jászöveg, Budapest.

LOVAS KISS Antal

2006 *Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás. A rendszerváltozás gazdálkodásra gyakorolt hatásának néprajzi vizsgálata Dél-Biharban*. Debreceni Egyetem, Debrecen.

MASON, Jennifer

2005 *Kvalitatív kutatás*. Jászöveg, Budapest.

ŐRSZIGETHY Erzsébet

1999 Szocpolpanoráma. Kedvcsináló rendeletek és fondorlatok a lakáspiacon. *Kritika* 1999/8. 11–14.

POLÁNYI Károly

1979 *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat, Budapest.

SZABÓ Á. Töhötöm

2002 Az erővonalak eltolódása. Magyar–cigány kapcsolatok egy székelőfalvi faluban. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–216.

2009 *Kooperáló közösségek*. Mentor, Marosvásárhely.

TAMÁSKA Máté

2013 *Falvak az uradalmak helyén*. Budapest, Martin Opitz.

TAUSZ Katalin

1984: Uradalmi cselédek. In: MÁTYUS A.–TAUSZ K.: *Maga ura parasztok és uradalmi cselédek*. Magvető, Budapest, 123–218.

VIGVÁRI András

2015 Vissza a tanyákra – egy cigány család újrakezdési esélyei a szabolcsi pusztai világban. In: VIRÁG Tünde (szerk). (2015): *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Argumentum, Budapest, 207–223.

VIRÁG Tünde

2010 *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

2014: Közfoglalkoztatás és idősgondozás: szegénységre adott válaszok egy alföldi kisvárosban és tanyavilágban. In: *Esély* 2014/1.

WOLF, Eric R.

1973 Parasztok. In: SERVICE, E. R.–SAHLINS, M. D.–WOLF, E. R.: *Vadászok, törzsek, parasztok*. Kossuth, Budapest, 319–454.

1995 *Európa és a történelem nélküli népek*. Akadémiai Kiadó–Osiris–Századvég, Budapest.